

AKADÉMIA KLASICKEJ EKONÓMIE 2016

ADAM SMITH slobodný vs. regulovaný trh v súčasnosti

Simona Špureková

november 2016

Adam Smith je stále považovaný za duchovného otca ekonómie a zakladateľa modernej ekonómie. Bol najväčším zástancom slobodného trhu, a tak sa niet čomu čudovať, že pri tejto eseji budeme vychádzať prevažne z jeho teorém . Budeme sa snažiť prepojiť vnímanie slobodného trhu v podaní Adama Smitha so súčasnou situáciou. Poukázať na rozdiely slobodného a regulovaného trhu v dnešnej dobe s previazaním na minulosť, prevažne 18. st. Panuje názor, že dnešná spoločnosť nemôže existovať bez regulácií na trhu, pretože by to mohlo viesť k negatívnym ekonomickým, ale aj spoločenským dôsledkom.

Asociácia, ktorá nás napadne pri jeho mene je jeho povestná „neviditeľná ruka trhu“ , pripomeňme si úryvok z diela Bohatstvo národov, ktoré je aj ťažiskovým dielom pre voľný trh. Neviditeľnú ruku trhu tu Smith opisuje takto: *„(žiadny jednotlivec) vo všeobecnosti nemá v úmysle presadzovať verejný záujem, a tiež ani nevie, koľko verejného záujmu presadzuje. (...) tým, že tento jednotlivec usmerňuje priemyselné odvetvie spôsobom, ktorý prináša najväčšiu hodnotu, má v úmysle dosiahnuť len svoj vlastný prospech a v tomto, ako aj v mnohých ďalších prípadoch, je vedený neviditeľnou rukou k presadzovaniu cieľu, ktorý nebol žiadnou časťou jeho úmyslu. Nie vždy je pre spoločnosť horšie, že tento úmysel nebol jeho časťou. Nasledovaním vlastného záujmu často presadzuje záujem spoločnosti efektívnejšie, ako keby to skutočne bolo v jeho úmysle. Nikdy som nespoznal mnoho dobra vykonaného tými, ktorí chceli ovplyvniť obchod pre verejné dobro“* (Smith, 1776). Samozrejme, existencia kritikov a opovržencov k idey neviditeľnej ruky trhu je veľká v minulosti aj v súčasnosti. Adam Smith vo svojom diele Bohatstvo národov podal podľa nášho názoru na jednoduchom a primitívnom vysvetlení spôsob jej fungovania: *„Dôvodom toho, že očakávame našu večeru, nie je dobrá vôľa mäsiara, pivovarníka alebo pekára, ale to, že dbajú na svoje vlastné záujmy. Nežiadame preto od nich ich ľudskosť, ale ich sebeckosť a nikdy im nehovoríme o svojich potrebách, ale o ich výhodách.“* (Smith, 1776).

Adam Smith v dobe písania Bohatstva národov v 18. st. sa stretol s dvoma doktrínami. Jednou z nich bol fyziokratizmus a druhou menej obľúbený merkantilizmus. Tieto doktríny boli absolútne odlišné. Fyziokratizmus bol pre Smitha v určitých tvrdeniach ako tak prijateľný. A to hlavne z pohľadu potreby ekonomickej slobody a voľného trhu ako odpoveď na politiku Jeana Colberta, ktorá podporovala priemysel pred poľnohospodárstvom, kde politické a ekonomické zásahy porušovali prirodzený poriadok potrebný pre slobodný trh. Základným kameňom fyziokratov, teda bolo poľnohospodárstvo, ktoré malo stáť za

základom bohatstva spoločnosti, pretože to bol jediný sektor, ktorý prevyšoval výrobné náklady a prinášal tak spoločnosti čistý zisk. Bol to produktívny sektor pričom priemysel bol považovaný za sterilný sektor.¹ Ďalšie dôvody, prečo sa stotožňoval s tvrdeniami fyziokratov bolo napríklad aj ich odôvodnenie, že „najväčšiemu možnému uspokojeniu potrieb spoločnosti ako celku“ dochádza vtedy, keď jednotlivci sledujú vlastné záujmy.² Práve takéto chápanie povahy ekonomických vzťahov ich spájalo so Smithovou klasickou ekonómiou.

Druhou doktrínou druhej polovice 18 storočia bol merkantilizmus. Agresívna forma presadzovania platidla ako jedinej hodnoty bohatstva krajín. V tej dobe platidlami boli drahé kovy, ktoré bolo nutné zhromažďovať. Bol zakázaný ich vývoz z krajiny. Pretože prioritou bola akumulácia týchto kovov vo vnútri krajiny. To znamenalo zvýšený vývoz a útlm dovozu. Práve vďaka zvýšenému vývozu sa ex ante bohatstvo merkantilistov videlo v bohatstve krajiny, ktorá vlastní veľa drahých kovov. Doplnili to aj reguláciou obmedzovania domácej spotreby, aby bolo čo najviac produktov na vývoz, dosiahli to vysokými cenami domáceho tovaru a rovnako vďaka minimálnemu dovozu z iných krajín. Prakticky sa dovážalo iba to, čo si nedokázali ako krajina zaobstaráť sami. Iným možným dovozom tovarov bránili silné monopolné zákony, ktoré tak zabezpečovali ochranu domáceho trhu. Táto doktrína merkantilizmu na rozdiel od fyziokratov bola v úplnom rozpore so Smithovou teóriou neviditeľnej ruky trhu a hry z pozitívnym účinom alebo tiež nazývanú aj ako hra s nenulovým súčtom. Merkantilisti fungovali na presnom opaku, a to „hry s nulovým súčtom“³, kde nebol priestor pre uspokojenie oboch strán. Bol to tvrdý boj štátov o obmedzené zdroje drahých kovov. Nebola tu žiadna podpora medzinárodnej spolupráce obchodu a rozvoja. Merkantilisti argumentovali, že žiadna strana nemôže získať vlastný prospech bez toho, aby to nebolo na úkor druhej strany obchodu, a teda, že v každom obchode existuje výherca a prehrávajúci. Podľa nich bol „vít'azom“, prirodzene, štát, ktorému sa podarilo predáť svoj tovar do zahraničia výmenou za drahé kovy druhého štátu.

Chýb v merkantilistickej demagógii je hneď niekoľko. Ak si uvedomíme, že chuť a vôľa ľudí obchodovať a vymieňať si „benefity“ je silná, a teda je to v prospech obchodu, z ktorého

¹ Holman, R. a kol.: *Dějiny ekonomického myšlení*, Praha: C. H. Beck, 1999, str. 33.

² Holman, R. a kol.: *Dějiny ekonomického myšlení*, Praha: C. H. Beck, 1999, str. 34.

³ Hra s nulovým súčtom označuje v terminológii dnešnej ekonomickej teórie vonkajšie systémové podmienky, „pravidlá hry“, podľa ktorých sa zisk jedného aktéra rovná strate druhého. V tomto prípade teda i na obchode vždy získa len jedna strana, nie je možné, aby bol nejaký obchod vzájomne výhodný pre oboch aktérov, oba štáty. Podľa merkantilistov bol „vít'azom“, prirodzene, štát, ktorému sa podarilo predáť svoj tovar do zahraničia výmenou za drahé kovy druhého štátu. Opakom je „hra s nenulovým“, alebo s „pozitívnym súčtom“, ktorej stúpencom bol i Adam Smith a ktorá predpokladá, že je možné, aby na obchode získali obe strany. Viac o teórii hier vo vzťahu k merkantilizmu zrov. Holman, R. a kol.: *Dějiny ekonomického myšlení*, Praha: C. H. Beck, 1999, str. 12.

majú prospech obe strany. Veď každá strana ide dobrovoľne do výmennej transakcie, z ktorej má ex ante vlastný prínos. A znovu to zopakuje, pretože ex ante očakávanie z uskutočneného obchodu bolo ex post splnené. A teda, naše tvrdenie podporuje aj Smithova teória o nenulovom súčte, ktorú jasne definuje vôľa oboch strán obchodovať na trhu a získať tak svoje benefity, pričom preferencia každého je iná. Veď základom trhu je dobrovoľná výmena hmotných alebo nehmotných statkov medzi ľuďmi alebo skupinami ľudí. Riadia sa podmienkami výmeny: a to každý z účastníkov si hodnotí svoj tovar na určitú sumu a má preferencie a ďalšou podmienkou je dohadovanie si hodnotu výmeny teda zjednávanie s druhým účastníkom tohto trhu. Avšak výsledok sa dosiahne iba, ak obe strany z obchodu získajú prospech na základe ich preferencie prospechu, chápme tak, že každá strana očakáva iný prínos. Výsledkom takejto výmeny je dosiahnutý stavu výhra- výhra. Napriek tomuto fundamentálnemu faktoru je ešte dodnes teória merkantilistov u niektorých ľudí spoločnosti populárna. Jednoducho povedané, že istý výrobca ako individuálna osoba prostredníctvom obchodu sleduje svoj záujem, ktorým je zvýšiť jeho individuálny prospech z vlastníctva vecí. Pomáha zvýšiť úžitok aj niekomu inému minimálne ľuďom, ktorý sa zúčastnili na obchode. Takéto tvrdenie sa dá jednoducho aplikovať aj na väčší počet osôb, ak sledujeme osobný záujem zvyšujeme si blahobyť a funguje to aj na spoločnosť, pretože ide o súčet individuálnych blahobyťov. Práve, ak sa zameriame na osobný záujem prispejeme tak k maximálnemu rozvoju, a tým k napĺňaniu záujmu celej spoločnosti. V tejto súvislosti Smith používa i svoj slávny a často citovaný výrok o neviditeľnej ruke, ktorá vedie majiteľa kapitálu usilujúceho získať maximálny výnos k tomu, aby tým napĺňal i cieľ, o ktorý mu vôbec nejde, aby svojim pričinením zlepšoval stav celej spoločnosti.

„Neviditeľná ruka“ je práve v protiklade s viditeľnými zásahmi štátnikov „v prospech spoločnosti“, ktoré Smith ostro kritizoval. Jedným zo zásahov je napríklad zdanenie. Zatiaľ, čo vyššie sme hovorili o dobrovoľnej výmene, pri zdanení musíme hovoriť už o vynútenej výmene. Pri ktorej platí, že čím je napríklad výroba viac zdanená, tým bude ekonomický rast pomalší alebo bude klesať – upadať. Vládnych zásahov v podobe regulácií je v dnešnej dobe omnoho viac. K príkladu si môžeme spomenúť cenovú reguláciu, obmedzovanie vstupov nových konkurentov na trh atď.- tieto pokladáme za najhoršie pre slobodný trh. Adam Smith bol nepochybne za voľný trh/ slobodný trh, avšak správne regulácie podporoval aj on, ktoré mohli dobrovoľnú výmenu (trh) urýchliť alebo zlepšiť. V dnešnej dobe by to mohli byť napríklad zákaz klamlivých ponúk/reklám, dodržiavanie práv a ich ochrana jednotlivých účastníkov obchodného vzťahu, napríklad vo forme dodržiavania zmlúv. Pretože kľúčom k rozkvetu voľného trhu je rešpektovanie súkromného vlastníctva, taktiež práv a nárokov, ktoré

z neho vyplývajú v spoločnosti. Kvôli tomuto Smith pripúšťal niektoré regulácie, ale iba také, ktoré by mohli ovplyvňovať trh pozitívnym smerom a pomáhať mu k rozkvetu. Bohužiaľ, v čase v ktorom žijeme dnes sa nás všetci snažia presvedčiť o potrebách úplnej regulácie od štátu, pretože inak by panoval chaos. A vznikajú regulácie na regulácie, ktoré majú chrániť spotrebiteľov, obchodníkov, spoločnosť... Preto dnes musí byť voľný trh regulovaný, lebo inak by existovali trhové zlyhania, na ktoré by doplácali ľudia v spoločnosti, napríklad spotrebiteľia. Za trhové zlyhania považujú nekvalitné tovary, monopoly, vysoké ceny atď., čo by následne viedlo k zníženiu životnej úrovne, zvýšenou nezamestnanosťou atď. Nasledovala by celá rada dopadov takéhoto postupného ekonomického poklesu. Toto sú významy, prečo existujú regulácie z pohľadu štátnikov. Zhodnotenie ich významu, či už pozitívneho dopadu alebo negatívneho si môžeme vysvetliť rýchlo. Rozoberme si spôsob ich vzniku. Každá regulácia je schválená parlamentom, teda politickým procesom. Ak zväžíme, že už dávno sa nemôžeme presvedčať, že politici konajú len dobro, a to pre prospech ľudí ešte menej. Politici nekonajú už na základe zastupiteľskej demokracie, ale práve na základe partokracie⁴, čo hlavne znamená, že už netreba presvedčiť poslancov jednotlivo o schválení zákona stačí presvedčiť „lídrov“. Jeden príklad za všetky z dnešnej doby je napríklad zlegalizovanie úplatkárstva a korupcie. Pýtate sa, že ako? Nazveme ho lobbingom, a ten je už legálny, práve on je v rozpore s reguláciou práva. Jeho fungovanie je jednoduché: existujú záujmové skupiny, ktoré majú určité preferencie, majú plány, aby mali istotu, že ich plány skončia aj úspešne pošlú do parlamentu nazvime ich vyjednávačov, ktorých úlohou je snaha sa presadiť nejaký zákon, ktorý týmto skupinám pomôže, ale samozrejme bude „výhodný“ aj pre celú spoločnosť ako sa ich snažia presvedčiť, a tak cez legislatívne konanie ho lídri majú pretlačiť. V praxi to znamená, že lobbisti musia nejakým spôsobom motivovať politikov, aby schválili zákony v takej podobe, ktorá bude pre nich priaznivá.

Laicky to môžeme interpretovať aj napríklad takto: „ak sa schvália tie a tie zákony, my Vám budeme v najbližších voľbách financovať kampaň, alebo dostanete lukratívny prenájom za nižší nájom“.

Tu sa nám hodí veta, ktorú raz povedal: Otto von Bismarck: „So zákonmi je to podobné ako s párkami. Je lepšie, keď nevidíme, ako sa robia. Vyššie sme si spomenuli, že vznikajú regulácie na regulácie. Ako sme to teda mysleli si ukážeme v najbližších vetách. Práve regulácie a zákony, ktoré vznikajú vďaka týmto záujmovým skupinám netvorí ten správny

⁴ Partokracia: vláda politických strán tzn. že politický reprezentanti, už nekonajú podľa vlastného presvedčenia, ale podriaďujú sa rozhodnutiam lídrov svojich strán.

rámec pre rozvoj slobodného trhu, a teda správne podnikateľské prostredie. Práve vďaka nim sa ničí tento trh a mení sa na regulovaný, až tu vzniká spomenutá nerovnováha, chaos a tiež možné trhové zlyhanie. Jeden z príkladov: ktorý, ale už etatistami definovaný ako trhové zlyhanie nie je. Je, že v dnešnej dobe si 100 W žiarovku nekúpíte nikde, pretože sa kúpiť nedá je to zakázané reguláciou štátu. Kúpite iba drahú úspornú žiarovku. Týmto štát vytvoril výhodu pre výrobcov takýchto žiaroviek a vyradil predchádzajúcu konkurenciu. Toto nedokáže urobiť sám trh bez podpory štátu ani, ak by existoval monopol. Pretože z trhu sa nedá vyradiť niečo, čo ľudia kupujú, dlhé roky v prospech niečoho nového, čo sa stane jedinou možnou variantou. Ide o nátlakový monopol, ktorý vnucuje zákazníkovi jedinú alternatívu. Bez toho, aby toto nariadil štát zákonom, ktorý je nutné dodržať a nedá sa porušiť, by takýto monopol neprežil, pretože by sa s tým trh vysporiadal sám. Vznikla by firma, ktorá by túto dieru zaplnila a snažila sa dopyt zákazníkov po týchto napríklad žiarovkách uspokojiť. Podobných príkladov je na trhu viac, môžeme si spomenúť hneď aj aktuálnejšiu tému RegioJet, ktorý vstup na trh mal zabránený na začiatku svojho podnikania v Slovenskej republike a následne opakujúcej sa šikane zo strany štátu, hoci spoločnosti (obyvateľom SR) prinášal lepšie služby a lacnejšie možnosti cestovania. Vôbec sa nebral do úvahy aspekt lepšej voľby pre trh alebo možnosť voľby trhu ako konkurenčného prostredia. Pretože výsledkom by bol RegioJet a toto nebolo pre štátom dotovanú ZSSK prijateľné. Výsledkom voľby RegioJetu by bolo zníženie finančného zaťaženia pre cestujúcich v podobe nižších lístkov, zvýšenie komfortu, ale v neposlednom rade aj zníženie straty, ktoré štátne vlaky a hlavne IC vlaky vykazovali a budú vykazovať, čo zaťažuje štátny rozpočet, a teda aj občanov, toto už bohužiaľ vidieť tak úplne nie je. „ZSSK jazdí podľa toho, koľko spojov jej štát uhradí, keďže bez dotácií by mnohé vlaky boli stratové. Štátna podpora pre ZSSK na tento rok predstavuje 210 miliónov eur na 31,3 milióna vlakových kilometrov“ (Majerníček, 2016).

Za následný vzniknutý stav ľudia začnú požadovať nápravu a tak nevedomky, čo konajú požiadajú vládu, aby konala. A ona veru začne konať a tak, že pridá novú reguláciu, ktorá, ale urobí presný opak požiadavky ľudu prehĺbi nerovnováhu a pokríví trh ešte viac. Pretože etatisti nebudú konať na základe princípu obchodu, ale na základe „násilia“ v podobe ďalšej regulácie, ktorá má problém „vyriešiť“.. Z toho vyplýva, že jediný, kto môže ničiť slobodnú zmenu hodnôt, je štát, nie sama firma.

A už aj na základe vyššie explicitne uvedeného, môžeme vidieť rozdiel medzi slobodným trhom a regulovaným trhom. Už na základnej škole sa učí poučka trhu. Je to miesto výmeny medzi dvoma a viacerými subjektmi strany ponuky a dopytu. Teda stretávajú sa kupujúci

a predávajúci (obchodníci a spotrebitelia). Ide o dobrovoľnú výmenu, kde každá strana výmeny niečo získa. Resp. platí trhovú cenu. Trhová cena je cena určená trhom vyplývajúca z ponuky a dopytu po výrobku/službe. Dá sa povedať, že cena je aj odrazom preferencií kupujúcich. Samozrejme, podstatný vplyv tu má aj konkurencia, čím je väčšia, tým je aj cena nižšia. Trh sa aj konkurenciou čistí, pretože preferencie ľudí určujú, koho si na trhu želajú a koho nie. Trhové správanie ľudí odráža ich túžby, ciele, želania... Nie je tam miesto pre firmy a tovary/služby, ktoré si spotrebitelia ako článok trhu neželajú. Výborne na trhu funguje „samočistiaci mechanizmus“, ak by bol ponechaný bez zvýšených zásahov štátu. Ale aj napriek tomu je možné, že štátnici pri zavádzaní regulácií na svoju obhajobu tvrdia, že to robia kvôli zlyhaniu trhu. Po preložení tvrdia, že voľba ľudí je zlá, že si želajú niečo iné ako by si mali, a ako by si to oni predstavovali. Preto sa musia upraviť na ich predstavy. A to dokážu jedine úpravou v podobe regulácie na strane ponuky. Ekonomiá je veda, ktorá nepozná termín dobré a zlé preferencie ľudí. Preto, nemôžeme hovoriť, že preferencie ľudí sú zlé a že trh zlyháva a treba to zmeniť. Ako sme vyššie spomenuli trh je miesto, ktoré je výsledkom nášho nákupného správania, a tak by to malo aj zostať. Krásne to vystihol Lukáš Kotvan: „Predstavte si, že voľný trh je ako rieka, ktorá tečie miestom najmenšieho odporu. Nastanú záplavy. Kto za ne môže? Jednotlivé potoky, ktoré sa vlievajú do rieky? Alebo ten, kto reguloval povodie rieky? Ten kto uprednostnil určité potoky pred ostatnými, ten kto bezmyšlienkovito postavil hrádze a vybetónoval brehy? Všetci dnes hovoria o zlyhaní kapitalizmu – voľného trhu“ (Kotvan, 2012). To politici sa pasovali za regulátorov trhov, metaforicky regulátorov rieky na uvedenom príklade.

BIBLIOGRAFICKÉ ODKAZKY

ADAM SMITH. [online].Dostupné na: <http://www.menejstatu.sk/adam-smith/> [cit. 2016-11-16].

Holman, R. a kol.: *Dějiny ekonomického myšlení*, Praha: C. H. Beck, 1999, str. 33-34.

KOTVAN, L. (2012). Štátne regulácie vs. voľný trh. [online].2012.Dostupne na: <http://www.menejstatu.sk/statne-regulacie-vs-volny-trh/> [cit. 2016-11-17].

MAJERNÍČEK, M. (2016). Rýchliky sú preplnené. Vrátia sa IC vlaky? .[online].2016.Dostupne na: <http://spravy.pravda.sk/ekonomika/clanok/395314-rychliky-su-preplnene-vratia-sa-ic-vlaky/> [cit. 2016-11-17].

Smith, Adam, Pojednání o podstatě a původu bohatství národů. Liberální institut. Praha. 2001; preklad originálu, publikovaného v roku 1776